

Het voorkomen van vleermuizen in enkele Midden- en Zuid-Limburgse kerken

J.C.A. Knoors en W.G. Vergoossen

Brugweg 20, 6102 TK Echt (kontakadres).

Gestimuleerd door het artikel van VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN (1982) hebben wij in augustus 1983 23 kerken in Midden- en Zuid-Limburg onderzocht op het voorkomen van vleermuizen. Het verkrijgen van meer inzicht in de verspreiding van deze dieren, gebaseerd op het voorkomen in kerkgebouwen, gold daarbij als doelstelling. Het moge duidelijk zijn dat de beperking tot deze gebouwen aan het onderzoek slechts een steekproefkarakter geeft. Vleermuizen komen immers ook voor op andere dan deze plaatsen, waaruit volgt dat het door ons gepresenteerde verspreidingsbeeld zeer relatief is. Het navolgende artikel bespreekt de resultaten.

Werkwijze

Het onderzochte gebied ligt oostelijk van de Maas, in het noorden begrensd door Linne en in het zuiden door Nieuwstadt (zie fig. 1). Zowel de in de door het Ministerie van L. en V. verstrekte ontheffing genoemde gemeentes, als de voor ons beschikbare tijd, bepaalden deze keuze.

Binnen dit gebied liggen 26 kerken. Drie hiervan, Montfort (no. 15), St. - Joost (no. 16) en de Piuskerk te Echt (no. 9), vielen bij het onderzoek al gelijk af vanwege de moderne bouw. Ze bezitten geen zolderruimte(n). Hoewel desondanks ook hier vleermuizen kunnen voorkomen, bv. onder dakgoten of in spouwmuuren, is het onmogelijk deze plaatsen te inventariseren.

Op één na zijn alle kerken bezocht in de maand augustus. Dit was een bewuste keuze. VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN (1982) troffen bij hun onderzoek hoofdzakelijk Grootoorvleermuizen (*Plecotus spec.*) aan en deze soorten krijgen hun jongen in de maanden juni-juli (STEBBINGS, 1966; VERGOOSSEN, 1983). Om verstoringen van eventuele kraamkamers zoveel mogelijk te voorkomen leek augustus ons daarom het meest geschikt. Ná augustus kunnen de Grootoorvleermuizen al in de overwinteringsplaatsen aanwezig zijn. Achteraf moeten we toch erkennen dat deze werkwijze

ook nadelen heeft. Grootoorvleermuizen (*Plecotus spec.*) zijn in augustus nog overal aan te treffen, maar voor Laativliegers (*Eptesicus serotinus*) is het volgens dhr. GLAS (Schrift. med.) al aan de late kant, terwijl Baardvleermuizen (*Myotis mystacinus*) begin juli al uit de kraamkamers kunnen vertrekken. Voor een vervolgonderzoek is het dan ook aan te bevelen om eind juni-begin juli te starten.

De inventarisaties vonden in de regel plaats vóór zonsondergang, meestal tussen 13.00 en 18.00 u (70%). Slechts één kerk, Mariaveld-Susteren (no. 3) werd bezocht in de late schemering. Het inventariseren gebeurde meestal door beide auteurs samen. In enkele gevallen werd de tweede auteur vergezeld door A. Rutten, terwijl de kerken in Echt-centrum (no. 7 en 8) en Pey (no. 10) door hem alleen werden bezocht. Op dit punt wijkt onze werkwijze enigszins af van die van VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN (1982), waarbij steeds minimaal 2 personen aanwezig waren.

Bij het afzoeken van de zolderruimten maakten we gebruik van zaklampen. Een sterke acculamp, zoals bij VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN (1982) hadden we niet tot onze beschikking. Ook op dit punt wijkt onze werkwijze af van de hunne. We betwijfelen dat we hierdoor veel levende vleermuizen gemist hebben, maar bij het zoeken naar dode exemplaren tussen de gewelven heeft dit beslist in ons nadeel gewerkt.

Het determineren van de aangetroffen vleermuizen berustte op zichtwaarnemingen. Hierbij hebben wij geput uit onze ervaringen opgedaan tijdens groeventellingen in het winterhalfjaar. Daarnaast hebben we dankbaar gebruik gemaakt van de publikatie van PUNT *et al.* (1980) en de Zoogdierengids van VAN DEN BRINK (1978). In enkele gevallen, waarbij de vleermuizen erg hoog en niet goed zichtbaar hingen, hebben we een klimpartij geriskeerd, waardoor ook deze determinaties verantwoord zijn.

Nadrukkelijk willen we opmerken dat geen enkele vleermuis is aangeraakt. Behalve naar levende of dode vleermuizen, hebben we elke zolder eveneens zorgvuldig afgezocht naar keutels. Voor de evt. determinatie hiervan is gebruik gemaakt van de publikatie van WIERSEMA (in PUNT *et al.*, 1980). Bovendien hebben we verse keutels verzameld van Grootoorvleermuizen en Laativliegers (*Eptesicus serotinus*), als die nog steeds bij hun ontlasting aanwezig waren, zodat we beschikten over enig vergelijkingsmateriaal.

Van alle kerken hebben we een aantal wetenswaardigheden die ons van belang leken voor de al of niet aanwezigheid van vleermuizen genoteerd. Van alle aangetroffen vleermuizen hebben we de hangplaats en bij Grootoorvleermuizen tevens de snuitkleur vastgelegd.

Resultaten

In 12 van de 23 kerken vonden we vleermuizen, met een totaal van 97 exemplaren, en in nog eens 6 andere sporen van recente of oude bewoning. Dit betekent dat in bijna 80% van de onderzochte ruimtes vleermuizen voorkomen of -kwamen.

Als we een kleine vergelijking maken

met het door VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN (1982) onderzochte gebied, waarbij we Maastricht (no. 66 t/m 83) buiten beschouwing laten, omdat een dergelijke stedelijke concentratie van kerken in ons gebied niet voorkomt, dan beperkt deze zich tot 63 geïnventariseerde ruimtes. In 39 hiervan werd oude of recente bewoning vastgesteld, wat neerkomt op ruim 60%.

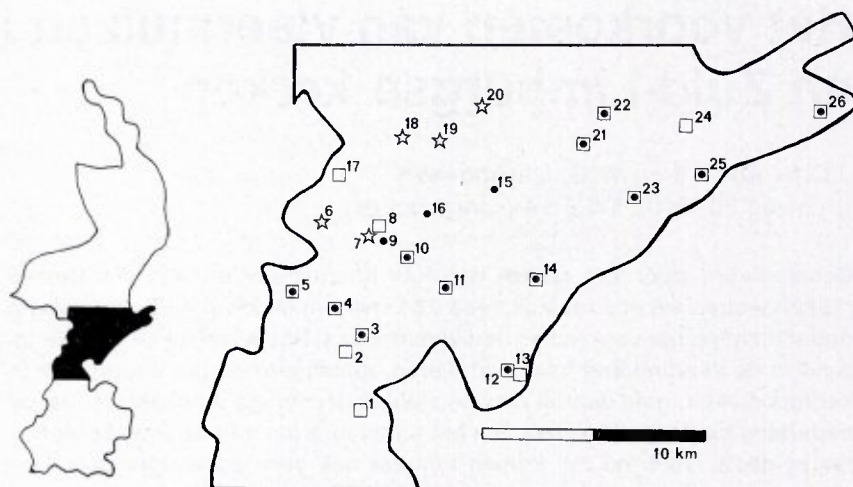
Als we ons tevens aan een vergelijking van de aantallen in beide genoemde gebieden wagen, lijkt het onze verhoudingsgewijs meer vleermuizen te herbergen. Die vergelijking is echter **niet** juist. Wij hebben de kerken in augustus bezocht, alle jongen zijn dan geboren en gemakkelijk op te sporen, terwijl VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN al vanaf begin juni bezig waren, in een periode dus dat de jongen of nog niet aanwezig of nog moeilijk te vinden zijn. Dat levert direct een aardig aantalsverschil op.

De enige conclusie die we uit het voorgaande mogen trekken is, dat er in nog verhoudingsgewijs veel kerken (1: 1,25-1,67) in Midden- en Zuid-Limburg vleermuizen voorkomen.

Een opvallend punt is het volledige gemis van dode exemplaren in onze inventarisatie, ondanks het intensieve zoekwerk op de zolders, terwijl die bij VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN (1982) toch bijna 9% vormen van alle gevonden dieren. Mogelijk heeft de verlichting ons hierbij parten gespeeld (zie Werkwijze).

Op vijf plaatsen (no. 6, 7, 18, 19 en 20) werd geen enkel spoor van vleermuizen ontdekt. Met name de kerken van het Urselinenklooster-Echt, Maasbracht en Linne zouden echter op eenvoudige wijze geschikt gemaakt kunnen worden. Op het moment zijn ze hermetisch afgesloten.

Evenals bij VAN WESTREENEN en VAN DER COELEN (1982) vormen Grootoorvleermuizen met 66 exx. (= 69%) bij ons de hoofdmoot. In Dieteren (no. 4), Mariahoop (no. 14), Posterholt (no. 23) en Vlodrop (no. 25) vonden we juvenielen van deze soort. Hier zou het kunnen gaan om kraamkamers. Vreemd is de groep van 5 juvenielen in Vlodrop. Uitgezonderd een apart hangend exemplaar, waarover verder-

Figuur 1. Gebied van onderzoek. De nummers corresponderen met die in tabel I. $\square$ = kerk onbewoond; $\bullet$ = kerk met vleermuizen; $\circ$ = kerk met alleen uitwerpselen; $\star$ = kerk ongeschikt.

op meer, waren géén adulten aanwezig. Deze situatie toont veel overeenkomst met die in de bunker te Echt (VERGOOSSEN, 1983), waar juvenielen in augustus zelden vergezeld zijn van adulten.

Bij alle Grootoorvleermuizen hebben we op de snuit- en vacht kleur gelet. Met name de snuitkleur kan een indicatie vormen voor de aanwezigheid van de Grijze grootvleermuis (*Pl. austriacus*) (STEBBINGS, 1967; JOORIS, 1980), hoewel ook exemplaren van de Gewone grootoorvleermuis (*Pl. auritus*) met donkere snuiten bekend zijn (GLAS, schrift. med.). Van 63 exx. konden we de snuitkleur met zekerheid noteren:

60 exx. vleeskleurig tot lichtbruin en 3 exx. bruinzwart. Bij deze laatste drie enige toelichting:

— Op het gewelf van het klooster te Koningsbosch (no. 12) hing één Grootoorvleermuis vrij tegen het beschot. Bij geen enkel ander exemplaar hebben we een dergelijke hangplaats waargenomen. Het dier had een **bruinzwarte** snuit en een zeer grijze rugkleur.

— In Vlodrop (no. 25) hingen 6 exemplaren tegen de nokbalk: 5 juvenielen in een bundel en enkele meters daar vandaan een solitair exemplaar met duidelijk **zwartbruine** snuit.

— Op het gewelf van St. -Ludwig (no. 26) zaten 6 Grootoorvleermuizen in nokbalkgaten: 5 exemplaren in een bundel en een vijftal meters verderop een solitair exemplaar met **zwartbrui-**

ne snuit.

Het is mogelijk dat dit Grijze grootoorvleermuizen zijn geweest. Met zekerheid durven we echter niets te zeggen.

De Grootoorvleermuizen hadden duidelijk favoriete hangplaatsen: het overgrote deel hing boven, onder, tegen of in de nokbalken, vaak waar deze tegen de 'makelaar' bevestigd zijn, enkele dieren hingen tegen de gordingen en slechts één ex. tegen een spantbeen.

Een andere soort die we op meerdere plaatsen aantroffen was de Laatvlieger (*Eptesicus serotinus*). In Roosteren (no. 5) hing het dier verborgen in een diep nokbalkgat en in klooster Lilbosch (no. 11) tussen nokbalk en vorst. Op drie zolders (no. 2, 25 en 26) vonden we enkel keutels, waarover een kleine anekdote.

In Roosteren en Vlodrop wisten de pastoors ons met stelligheid te vertellen dat er 'ratten' op de zolders huisden. Er stonden aldaar dan ook her en der schoteltjes met vergift opgesteld, rondom gegarneerd met grote keutels. In Roosteren leverde een blik hemelwaarts al snel de dader en onze eerste Laatvlieger op. Bij het inventariseren van kerkzolders vraagt u in het vervolg dus eerst naar de aanwezigheid van 'ratten'.

De beste zolder tijdens dit onderzoek bleek die van klooster Lilbosch te zijn. In totaal vonden we hier 33 exemplaren verdeeld over minstens 4 soorten. Het was tevens de enige plaats waar

Tabel 1. Resultaten van de inventarisatie.

no.: nummer van de kerk, correspondeert met de kaart van figuur 1; plaats: tussen haakjes geplaatste kerknamen hebben betrekking op de daarvoor vermelde plaatsnamen; Vleermuizen: *Plec.* = *Plecotus auritus/austriacus*, *Ept.* = *Eptesicus serotinus*, *Pip.* = *Pipistrellus pipistrellus/nathusii*, *Myo myst/br.* = *Myotis mystacinus/brandtii*; Tussen haakjes geplaatste aantallen hebben betrekking op de daarvoor vermelde aantallen. Een negatieve waarneming wordt weergegeven door een stippellijn.

Opmerkingen: Ou = oude uitwerpselen; Vu = verse uitwerpselen.

no.	plaats	aanwezigheid gewelf/ toren	km-hok	datum	vleermuizen	opmerkingen
1.	Nieuwstadt	G/T	60-32-24	16/8	-----	Enkele Ou
2.	Susteren (Amelberga)	G/T	60-22-43	23/8	-----	Ou en Vu van <i>Ept.</i> ; vreetplaats met vlinderresten; 2 dode Huismussen.
3.	Susteren (Mariaveld)	G/T	60-22-44	8/8	1 <i>Plec.</i>	Duif met 2 pulli in Kerkuilkast.
4.	Dieteren	G/T	60-22-22	18/8	17 + <i>Plec.</i> (? juv.)	Veel Ou en Vu.
5.	Roosteren	G/T	60-22-21	16/8	1 <i>Plec.</i>	Veel Ou en Vu van <i>Plec.</i> en <i>Ept.</i>
6.	Ohé en Laak	T	60-12-32	23/8	-----	Veel duiven; geen gewelf aanwezig.
7.	Echt (Urselinenklooster)	G/T	60-12-44	17/8	-----	-----
8.	Echt (Landricuskerk)	G/T	60-12-44	3/9	-----	Ou; erg veel duiven.
9.	Echt (Piuskerk)	---	60-12-45	---	-----	Ongeschied.
10.	Pey (OLV Onb. Ontvangen)	G/T	60-13-51	9/8	1 <i>Plec.</i>	Ou.
11.	Pey (klooster Lilbosch)	G/T	60-23-22	27/8	1 <i>Ept.</i> 3 <i>Myo. myst/br.</i> 1 <i>Plec.</i> 28 <i>Pip.</i>	Ou en Vu diverse soorten.
12.	Koningsbosch (klooster)	G/T	60-23-55	12/8	1 <i>Plec.</i>	Ou en Vu
13.	Koningsbosch (Kerk)	G/T	60-24-51	12/8	-----	Ou; duiven; gewelf onbereikbaar!
14.	Mariahoop	G/T	60-24-11	12/8	17 + <i>Plec.</i> (? juv.)	Veel Ou en Vu.
15.	Montfort	---	60-13-25	---	-----	Ongeschied.
16.	St.-Joost	---	60-13-31	---	-----	Ongeschied.
17.	Stevensweert	G/T	60-12-13	23/8	-----	Ou; duiven en 2 dode Gierzwaluwen in toren.
18.	Maasbracht	G/T	58-53-41	23/8	-----	-----
19.	Maasbrachterbeek	T	58-53-42	23/8	-----	Geen gewelf aanwezig.
20.	Linne	G/T	58-53-34	27/8	-----	-----
21.	St. Odiliënberg	G/T	58-54-43	27/8	1 <i>Plec.</i>	Ou en Vu.
22.	Melick	G/T	58-54-34	27/8	2 <i>Plec.</i>	Ou; toren ongeschied.
23.	Posterholt	G/T	60-15-21	27/8	10 <i>Plec.</i> (6 juv.)	Ou en Vu.
24.	Herkenbosch	G/T	58-55-33	27/8	-----	Ou.
25.	Vlodrop	G/T	60-15-14	27/8	6 <i>Plec.</i> (5 juv.)	Ou en Vu van <i>Plec.</i> ; Ou van <i>Ept.</i>
26.	Vlodrop-Station (St.-Ludwig)	G/T	58-56-34	27/8	6 <i>Plec.</i>	Ou en Vu van <i>Plec.</i> ; Vu van <i>Ept.</i>

Baard-/Brandt's vleermuizen (*Myotis mystacinus/brandtii*) en Dwergvleermuizen *Pipistrellus pipistrellus/nathusii* voorkwamen. Onder de bundel Dwergvleermuizen, die vrij tegen het beschot hing (!), lag op de rand van het plankier een berg keutels van 40x20x6 cm. Een bijna even grote hoop was op het gewelf gevallen. We konden niet met zekerheid vaststellen of deze bij genoemde soort hoorden. Mogelijk waren de keutels ook afkomstig van Baard-/Brandt's vleermuizen, die op dat moment waarschijnlijk al grotendeels vertrokken waren.

De vleermuizen die we tijdens de inventarisatie aantroffen, hingen zonder uitzondering in de zolderruimten. De torens lijken niet zo geschikt: koude

en tocht hebben hier vrij spel. Desondanks vonden we in drie torens (no. 4, 12, 24) toch keutels.

Vlinderresten (vreetplaats) zagen we enkel in Susteren (no. 2). Onder een dakkapel lagen de vleugels van Kleine vos (*Aglais urticae*), Dagpauwoog (*Inachis io*) en Atalanta (*Vanessa atalanta*). Bovendien nog die van een groot aantal gaasvliegen.

Dhr. Braaksma, die tot ongeveer 10 jaar geleden ook 13 van de genoemde kerken heeft geïnventariseerd, kon ons een aantal historische gegevens leveren, waarmee wij een kleine vergelijking niet uit de weg willen gaan:

— In de kerken van Dieteren (no. 4), Roosteren (no. 5) en Vlodrop-Station (no. 26) trof hij evenals wij levende vleermuizen aan.

— In de kerken van Nieuwstadt (no. 1) en Echt (no. 8), trof hij evenals wij alleen mest aan.

— In Ohé en Laak (no. 6) en Linne (no. 20) vond hij mest en wij geen enkel spoor van bewoning.

— In Susteren (no. 2) en Stevensweert (no. 17) zag hij levende dieren en vonden wij alleen mest.

— In Pey (no. 10), Posterholt (no. 23) en St.-Odiliënberg (no. 21) vond hij mest en zagen wij levende dieren.

Tijdens het inventariseren van vleermuizen hebben we tegelijkertijd gekeken naar de aanwezigheid van Kerkuilen (*Tyto alba*). Het resultaat hiervan kunnen we op z'n best treurig noemen. Volgens de kosteres zou in de kerktoeren van Vlodrop (no. 25) rond mei een exemplaar gezien zijn. Hier-

van konden we geen enkel spoor terugvinden. In de Amelbergakerk te Susteren (no. 2) broedden in 1982 nog Kerkuilen, maar in 1983 was dit zeer twijfelachtig. Kortom, de Kerkuil is zo goed als verdwenen uit de kerken in het onderzochte gebied! Dit is overigens niet zo vreemd: alle kerken zijn hermetisch afgesloten tegen de duiven. Voor Vogelwachten e.d. ligt hier een enorm terrein braak om maatregelen (bv. plaatsen selectieve nestkasten) te nemen!

Dankwoord

Een woord van dank willen wij richten aan alle kerkbeheerders, Sjoerd Braaksma, Gerhard Glas, Philip Bossenbroek, Frans Hendrix, Arno Rutten, Har Pluymakers, Freek van Westreenen, Walter van der Coelen en het Ministerie van Landbouw en Visserij.

Literatuur

BRINK, Mr. F.H. VAN DEN 1978. Zoogdierengids. Elsevier - Amsterdam/Brussel.
 JOORIS, R. 1980. Verdere gegevens over de verspreiding van *Plecotus austriacus* (Fischer, 1829) in Laag-België met enkele beschouwingen over biometrische criteria bij de twee *Plecotus*-

species. *Lutra* 23 (1), P. 3-11.

PUNT, A., P.J.H. VAN BREE, J. DE VLAS en GERBRANT. WIERSEMA 1980. De Nederlandse vleermuizen.

Wetenschappelijke Mededelingen K.N.N.V. nr. 104, tweede druk.

STEBBINGS, R.E. 1966. A population study of bats of the genus *Plecotus*. *Journal of Zoology* 150, p. 53-75.

Stebbings, R.E. 1967. Identification and distribution of bats of the genus *Plecotus* in England. *Journal of Zoology* 153, p. 291-310.

VERGOOSSEN, W.G. 1983. Het bunkerreservaat in Echt. *Natuurhistorisch Maandblad* 72 (10/11), p. 178-181.

WESTREENEN, F.S. van & W. VAN DER COELEN 1982. Het voorkomen van vleermuizen in enkele Zuid-Limburgse kerken. *Natuurhistorisch Maandblad* (6/7), p. 121-126.

Een Amerikaanse Veronica in Limburg: de Vreemde ereprijs

J. Cortenraad,
 Sint Pietersluisweg 57H, Maastricht

De Vreemde ereprijs (*Veronica peregrina* L.; fig. 1) is een uit Amerika afkomstige plant die al sinds de zeventiende en achttiende eeuw in Europa ingeburgerd is. In deze eeuw is hij vóór 1950 in onze provincie in Zuid-Limburg enkele malen gevonden in moestuinen in het Lössdistrict. In 1983 werd de Vreemde ereprijs voor het eerst sinds lange tijd weer in Limburg gevonden: te Kerkrade en te Ohé en Laak, echter op een ander type standplaats, namelijk op drooggevalle oeveren van grote plassen.

Drie "vreemde ereprijsen"

Onder de tweeëntwintig soorten die het genus *Veronica* in Nederland telt, bevinden zich een drietal neofieten: de Grote ereprijs (*V. persica* Poir.), afkomstig uit Zuidwest-Azië, de Draad-ereprijs (*V. filiformis* Sm.), oorspronkelijk inheems in de Kaukasus en Klein-Azië en de Vreemde ereprijs uit Amerika, waar hij voorkomt in zowel het noordelijke als het zuidelijke deel, echter niet in de tropen. De Grote ereprijs komt voor in akkers en moestuinen, vooral op zwaardere grondsoorten als klei en löss. Hij is in Zuid-Limburg en langs de Maas vrij algemeen en heeft zich vooral in de vorige eeuw over onze streken uitgebreid.

De Draad-ereprijs is een vrij algemene verschijning in gazons, die hij geheel blauw kan kleuren zulks tot vreugde of ergernis van de eigenaar. Hij is pas sinds deze eeuw in ons land aan het inburgeren. Zijn grote uitbreidings-snelheid ten opzichte van de Grote en de Vreemde ereprijs -beide éénjarige- zal onder meer te danken zijn aan zijn goede vegetatieve voortplanting en aan het feit dat de plant ook als (rots)tuinplant gekweekt wordt. De Vreemde ereprijs is, ook over heel Nederland gezien, veel zeldzamer. Toch is hij al veel langer aanwezig in ons land en in de ons omringende landen dan de beide andere soorten. Volgens NILSSON (1971) is hij in Groot-Brittannië al in 1680 gevonden, in Frankrijk in 1765, in 1809 in Denemarken, in 1816 in Zweden, in 1857 in

Figuur 1. *Veronica peregrina* L. Habitus en bloem.